

нашим ученим, що опинилися на еміграції і дала високошкільну освіту багатьом молодим українцям. Академія має величезне культурне і наукове значіння не лише для української еміграції, але й для цілого народу: бо це ж одинок на цілій землі на правду українська висока технічна школа».⁶

Ще один доказ сприяння примноженню та розвитку природних багатств Галичини – дарунок Андрея Шептицького земельної ділянки площею 50 моргів (28,5 га) з великим городом і садом у с. Миловання товариству «Прогрес», що стала основою місцевої рільничої школи. В цій школі довгі роки навчалися селянські діти з бідних, незаможних родин справи ведення городництва, садівництва, бджільництва, лісівництва; тут вони навчалися любити рідну землю, охороняти її від всяких негараздів⁸.

Таким чином, одним з аспектів різнобічної діяльності митрополита Андрея Шептицького була постійна і цілеспрямована робота в напрямі охорони природи Галичини. Митрополит Андрей як духовна, високоосвічена і культурна особистість, людина широкого світогляду, як патріот своєї землі постійно приділяв значну увагу охороні природи та всебічно підтримував природоохоронну діяльність різних верств української спільноти Галичини. Охорона природи, довкілля, як важливий аспект діяльності митрополита була спрямована на посилення процесів національного відродження в краї, мала неабияке значення для утвердження національної гідності галичан, наближала їх до природи, сіяла зерна природоохоронних ідей, оскільки шлях до зростання національної, релігійної та моральної свідомості народу лежить через неухильне розширення його духовного світогляду, закріплення економічного становища та підвищення матеріального добробуту, в основі яких і закладено любов до рідної землі та рідної природи.

¹ Bandrivskiy M.S. Pamiatkoohoronna diialnist Tserkvy v konteksti natsionalno-kulturnoho rukhu v Halychyni (kinets KhKh-KhKh st.): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets.07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / M.S.Bandrivskiy. – Lviv, 2001. – 18 s.

² Haidukevych O.O. Pryrodookhoronna diialnilnist HKTs v Halychyni v 20-30-kh rr. KhKh st.: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / O.O.Haidukevych. – Ivano-Frankivsk, 2007. – 20 c.

³ Haiova O. Khrystyianski zasady suspilnoi diialnosti mytropolyta Andreia Sheptytskoho / O.Haiova // Kyivska Tserkva. – 1999. – № 4. – S. 47–52.

⁴ Hnot S.I. Dobrochynna diialnist hreko-katolytskoi tserkvy

u 1921-1939 rokakh: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 09.00.11 «Relihiieznavstvo» / S.I.Hnot. – Lviv, 2003. – 23 s.

⁵ Marchuk V.V. Ukrainska hreko-katolytska tserkva v suspilnomu zhytti Ukrainy KhKh st.: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt.ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / V.V.Marchuk. – Chernivtsi, 2004. – 34 s.

⁶ Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: zhyttia i diialnist. Dokumenty i materialy. 1899-1944. Tserkva i suspilne pytannia. Lystuvannia. – T.II, kn. 2. – Lviv: Misioner, 1999. – 1090 s.

⁷ Perevezii V.O. Prosvitnytska diialnist Ukrainskoi hreko-katolytskoi tserkvy v 20-30-kh rokakh KhKh stolittia: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / V.O.Perevezii. – K., 1998. – 18 s.

⁸ Roste nova khliborobska heneratsiia. Yak pratsiuie silskohospodarska shkola v Mylovanni? // Nedilia. – 1938. – Ch. 31 (501). – 14 serpnia 1938 r. – S. 5-11.

⁹ Furdychko O.I. Pershopostati ukrainskoho lisivnytstva. Narysy do lisovoi istorii / O.I.Furdychko, V.D.Bondarenko – Lviv: BIBLOS, 2000. – 369 s.

¹⁰ Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 409, op. 1, Spr. 1392, 200 ark.

¹¹ TsDIAL Ukrainy, f. 409, op. 1, Spr. 1414, 237 ark.

¹² Tam samo, Spr. 1432, 31 ark.

¹³ Tam samo, f. 309 (NTSh), op. 1, Spr. 88-89 ark.

¹⁴ Tam samo, Spr. 795, 11 ark.

¹⁵ Tam samo, f. 201, op.1, Spr. 6129, ark.33.

¹⁶ Tam samo, Spr. 212, ark. 4-5.

УДК[94(477/85):]378.4.016:7/9]

© Зінаїда Зайцева
(Київ)

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ДИСКУРС У ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ФРАНЦА ЙОСИФА

У статті досліджено мотиви й обставини застосування Чернівецького університету. Особлива увага звернена на процедуру підбору кандидатів на заміщення професорських посад по кафедрі української мови і літератури та кафедрі історії Східної Європи. З'ясовано роль професури Віденського університету у підготовці і кар'єрному зростанні істориків і філологів українознавчого сегмента навчального процесу. Проаналізовано реакцію етнічних груп краю на розширений набір можливостей щодо задоволення запитів їх національного розвитку на паритетній основі. Специфічно національний український дискурс вийшов за межі змісту навчальних предметів і оформився як студентський рух за впровадження української мови у навчальний процес і виокремлення з курсу історії Східної Європи історії України як самостійної дисципліни з метою створення відповідної кафедри.

Ключові слова: Австро-Угорщина, Чернівецький університет, Смоль-Стоцький, Мількович, український студентський рух.

З. Зайцева
(Київ)

**УКРАИНСКИЙ ГУМАНИТАРНЫЙ
ДИСКУРС В ЧЕРНОВИЦКОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ ИМЕНИ
ФРАНЦА ИОСИФА**

В статье исследованы мотивы и обстоятельства основания Черновицкого университета. Особое внимание обращено на процедуру подбора кандидатов на замещение профессорских должностей по кафедре украинского языка и литературы и кафедре истории Восточной Европы. Подчеркнута роль профессуры Венского университета в подготовке и карьерном росте историков и филологов украиноведческого сегмента учебного процесса. Проанализирована реакция этнических групп края на расширенный набор возможностей по удовлетворению запросов национального развития на паритетной основе. Установлено, что специфически национальный украинский дискурс вышел за пределы содержания учебных предметов и оформился в студенческое движение за внедрение украинского языка в учебный процесс и выделение из истории Восточной Европы истории Украины в качестве самостоятельной дисциплины с целью основания соответствующей кафедры.

Ключевые слова: Австро-Венгрия, Черновицкий университет, Смаль-Стоцкий, Милькович, украинское студенческое движение.

Z. Zaitseva
(Kyiv)

**UKRAINIAN HUMANITARIAN
DISCOURSE IN FRANZ JOSEPH
CHERNIVTSI UNIVERSITY**

The paper researches the motives and circumstances of the founding of Chernivtsi University. Particular attention is paid to the procedure of selecting the candidates for professorship in the Department of Ukrainian language and literature and the Department of History of Eastern Europe. The role of Vienna University professors in training and career development of the historians and philologists of Ukrainian educational process segment are defined. The reaction of region ethnic groups to the extended possibility of meeting the needs for the national development on a parity basis is analysed. It is established that the specific national Ukrainian discourse has expanded beyond the educational subject content and turned into the student movement for the introduction of Ukrainian language into the educational process and the separation of the History of Ukraine as an independent discipline from the History of Eastern Europe in order to establish the respective Department.

It was found that the Chernivtsi University has significantly expanded the range of options to meet the requests of the national and cultural development on a parity basis. Ukrainians edge through higher education,

were drawn into the circle of Western academic, cultural and political values. It is proved that in the Austrian period of Chernivtsi University stimulated the structuring of socio-political relations, spoke of social stratification factor, a resource of social progress in its national-cultural segment Institute reproduction of the political and cultural elite of the region.

Key words: Austria-Hungary, Chernivtsi University, Smal-Stotsky, Milkovich, Ukrainian student movement.

Дослідження історії Чернівецького університету має давню і різноманітну в мовному та жанровому планах історіографічну традицію. Бібліографічні покажчики фіксують назви більше трьох тисяч публікацій. Вагомий внесок у дослідження історії університету зробили Е. Prokopowitsch (1955), F. Lang (1961), Е. Turczynski (1961), F.H. Riedl (1970), R. Wagner (1979), G. Stourzh (1983), W. Leitsch, M. Stoy (1983), T. Maurer (2000), S. Pacholkiv (2002), Є. Приходько, С. Осачук, О. Масан, В. Ботушанський та ін. Деякі українські дослідники є авторами німецькомовних публікацій із зазначеної теми (О. Масан (1998), V. Botušans'kuj, Н. С'айка (1998). Разом з тим у працях істориків, які намагаються синтетично представити університетську проблематику в загальноукраїнському національно-освітньому і науковому русі, Чернівецькому університету доби його німецькомовного статусу відводиться пропорційно невідповідна значенню цієї науково-педагогічної інституції увага. Інколи українські автори наукових, методичних і популярних публікацій, присвячених університетам, що діяли на українських теренах у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., взагалі не згадують про Чернівецький університет.

Враховуючи історіографічні напрацювання і високо оцінюючи досягнуте, усе ж можна констатувати певну «застиглість» сюжетів і повторюваність штамів у нашій офіційній історіографії університету. Метою пропонованої розвідки є розширення контексту висвітлення ролі університетського чинника у культурній інтерференції поліетнічного краю з акцентуванням аспектів українського культурного розвитку.

Потреба створення університету в австрійській Буковині вперше артикулювалася на політичному рівні у час революції 1848 р. Згодом це питання не раз порушувалося перед Віднем місцевими адміністративними структурами, зокрема, проте лише у рік відзначення 100-літнього ювілею приєднання Буковини до

Австрії воно набуло позитивного розв'язку. 14 і 20 березня 1875 р. рішення про створення університету в Чернівцях по чергово ухвалили дві палати Віденського парламенту, а 31 березня імператор Франц-Йосиф окремих рескриптом санкціонував його відкриття.

Звісно, без старань буковинських політиків і, найперше, енергійного депутата крайового сейму і Віденського парламенту, члена австрійської ліберальної партії Костянтина Томащука ця подія могла й не відбутися. У той час на відкриття університетів претендувало кілька міст і національних громад імперії. Чехи домагалися заснування поряд з існуючим у Празі німецьким свого національного університету, італійці свого – у Трієсті, словенці – у Гориці або Любляні, німці – у Зальцбурзі і Лінці. З бюджетних міркувань уряд на той час мав намір відкрити лише один університет. Головним конкурентом Чернівців виступав Зальцбург, оскільки там збереглася низка дослідних установ від діючого в місті впродовж 1623 – 1810 рр. університету.

Окрім ювілейного, політичного по суті чинника, уряд не міг ігнорувати факт браку висококваліфікованих кадрів для місцевої адміністрації, потреб освіти, фармації, банківської справи, промисловості. Неабияке значення мало те, що майже 400 потенційних студентів – випускників гімназій у Чернівцях, Сучаві та двох німецьких гімназій у Львові й Бродах – мали труднощі зі вступом до німецькомовних вищих навчальних закладів. Територіально найближчим із тодішніх німецькомовних університетів (після початку колонізації з 1871 р. Львівського) розташовувався у Відні, де утримувати студентів з периферії не всі сім'ї були спроможні.

Ініціатор і головний промотор університетської справи К. Томащук – австрофіл з українськими та румунськими родинними коренями, депутат Буковинського ландтагу та Державної ради у Відні, ліберал – під час численних дебатів на вищому рівні вміло поєднував місцеві і загальнодержавні інтереси. Про його політичну ерудицію і блискучий ораторський талант, зокрема, свідчить промова 26 березня 1874 р. у Віденському парламенті, у якій він висловив провідні аргументи щодо потреби заснування німецькомовного університету у Чернівцях наступним чином: «... основою єдності Австрії є спільний освітній шлях усіх тих, хто своєю освітою піднімається над рівнем народних мас. Цей спільний

освітній шлях, спорідненість ідейного розвитку поступово створили та виростили власну політичну націю, політичну націю австрійства. Не можна не визнати великої заслуги австрійських університетів у тому, що вони більше, ніж усі інші інституції, доклалися до австрійської державної консолідації, чи навіть заклали її основу. (...) І лише тому, що німецька освіта має універсальне значення, німецькі сини Буковини також прагнули німецького університету. (...) Горе нації, яка мусять боятися впливу іншої культури. Вона сама підписала б собі смертний вирок. Отже, через те, що я знову й знову виступав за заснування німецькомовного університету в Чернівцях, мої симпатії до моїх одноплемінників не зникли»¹.

Оминаючи нюанси дискусії навколо різних форматів проєктованого університету у Чернівцях (дебатовалися питання про «національні кафедри», мови викладання), перебіг якої детально досліджений Т. Маурер², зазначимо, що ініціатори відстоювали німецьку модель університету не лише з прагматично-тактичних міркувань (аргументація вибудовувалася у дусі імперського централізму), але й розуміння значення так би мовити «наднаціонального» університету в Буковині, де співіснували різні етнолінгвістичні групи, жодна з яких не могла цілком домінувати над іншою.

Наголошування на заснуванні саме німецького університету відповідало ширшим планам Відня. У той час найбільший осередок німецької культури на сході імперії, яким був Львівський університет, внаслідок скасування урядом обов'язкового вживання німецької мови на правничому та філософському факультетах і запровадження у навчальний процес місцевих мов – польської та української з липня 1871 р. почав втрачати німецькомовний статус. До викладання допускалися лише компетентні особи в одній з цих мов. Встановлений перехідний період закінчувався 1874 р. Німецькомовна професура впродовж трьох років масово покидала Львів, що послаблювало культурні позиції німців у краї. Львівський університет був виключений з числа німецьких тому нести «світло німецької культури на Схід» мав новостворюваний університет у Чернівцях. На культурних та академічних функціях німецькомовного університету наголошували також інші депутати парламенту від Буковини, яких було всього 8, і яким доводилося шукати підтримки свого проєкту з боку

німецької парламентської більшості³. Аргументи на користь культурної місії університету в Буковині, зважаючи на стан краю, були цілком доречними. Вони звучали на урочистостях, присвячених відкриттю університету та в німецькомовній пресі Європи загалом.

За заслуги в заснуванні університету К. Томащук був призначений професором цивільного права й обраний першим ректором⁴. На цій посаді він проводив урочистості з нагоди відкриття університету, на які прибули міністр освіти і культів, представники різних університетів, у т.ч. з Німеччини, а також посли студентських корпорацій. Цікаві враження від святкування офіційного відкриття університету 4 жовтня 1875 р. передав у своїх спогадах львів'янин О. Барвінський. З групою галицьких народовців він був запрошений на урочистості й гостював у Исидора Воробкевича. Після урядових заходів та архієрейського богослужіння в православному соборі для численних гостей у другій половині дня відбулися народні гуляння («Volkfest»), що справляли на мемуариста враження етнографічної вистави за участю святково одягнених українців, волохів, мадярів, німців, вірмен, гуцулів, липован та інших народностей краю.⁵

В університеті було створено три факультети – юридичний, теологічний і філософський. Останній мав «універсальний» характер, оскільки об'єднував 12 природничих і 16 гуманітарних кафедр, у т.ч. кафедри української мови та літератури, славістики, історії Австрії, загальної історії і згодом історії Східної Європи. На базі предметного поля останньої утворено дві кафедри – історії Південно-Східної Європи (І. Ністор) і Північно-Східної (В. Мількович)⁶.

Склад викладачів, як і студентів, був багатонаціональним. У 1913/14 навчальному році 36% його студентів становили євреї, 26% – румуни, 25% – українці, 7% – поляки, 2% – німці, 4% – представники інших національностей⁷. Викладачів слов'янського походження було вкрай мало, переважали німці та румуни. На теологічному факультеті було лише два викладачі українського походження, решта румуни⁸. У 1897 р. Д. Єремійчук зайняв кафедру практичної теології, гомілетики і літургії. На початку 1905 р. він був затверджений ординарним професором практичної теології з правом викладати українською мовою⁹. Кафедра церковнослов'янської мови, як зазначав М. Грушевський, «ніби руська, але професор

Є.Козак викладає по-німецьки, як видно з останньої програм¹⁰. Викладачі теологічного факультету публікували свої праці німецькою, а в у журналі «Kandela» українською і румунською мовами¹¹.

Позиції українців у Чернівецькому університеті були значно слабшими, ніж у Львівському, однак тут із самого початку його заснування, на відміну від Львівського, практикувалося вивчення української мови. Справу започаткував секретар університету К. Ганкевич, якого призначили суплентом (помічником) з цього предмета. Його вступна лекція до університетського курсу й розвідка про систему наголосів у санскритській, грецькій та українській мовах була видана 1875 р. Наприкінці 1876 р. за пропозицією професора славістики Віденського університету Ф. Міклошича (1813–1891) професором цієї кафедри став Гнат Онишкевич. Після його раптової смерті в 1883 р. кафедра залишалася два роки вакантною. Кандидатури Є. Желіховського та І. Верхратського, які викладали в галицьких гімназіях, не влаштовували Ф. Міклошича. Як про можливого претендента говорили і про О.Барвінського, однак прямих свідчень про його конкретні кроки у цьому напрямі не залишилося. Ф. Міклошич після кількох візитів до Відня С. Смаль-Стоцького, випускника Чернівецького університету, зупинився на його кандидатурі. За допомогою віденського професора та завдяки власній працьовитості С. Смаль-Стоцький швидко пройшов процедуру габілітації (складний, кілька ступеневий процес, що завершувався присвоєнням звання приват-доцента) у Віденському університеті. Розробивши під керівництвом Ф. Міклошича лекційний курс, він у жовтні 1885 р. повернувся у Чернівці екстраординарним (позаштатним) професором кафедри української мови та літератури. Отримавши посаду ординарного (штатного) професора, яка давала право на ведення наукового семінару, Смаль-Стоцький розпочав зі студентами практичні наукові студії з української мови та історії української літератури. На заняття відводилося по 2-3 години на тиждень¹².

Статутом наукового семінару, затвердженим міністерством, передбачалися усні доповіді та письмові розвідки студентів, встановлювалися премії у розмірі 50 гульденів за кращі праці. У розкладі занять зазначалося, що семінар вільний для відвідування і функціонує без сплати внесків студентами¹³. Хоча кошти

на поповнення підручної бібліотеки не виділялися централізовано, станом на 1900 р. вона налічувала 127 томів¹⁴. Книгозбірня поповнювалася творами Т. Шевченка, П. Мирного, О. Кониського, І. Котляревського, С. Воробкевича, І. Франка та інших письменників.

С. Смаль-Стоцький мав незаперечний педагогічний і науковий авторитет. Він сприяв габілітації історика В. Мільковича та філолога О. Колесси, просуванню І. Франка на шляху до отримання наукового ступеня. Останній плекав надію читати у Чернівецькому університеті курс історії української літератури, згуртувати, – як він ділився планами з одеським бібліофілом М. Комаровим, від якого чекав організації фінансової підтримки від східноукраїнських меценатів, оскільки приват-доцентська посада не гарантувала достатнього забезпечення, – українське студентство навколо наукової праці, зробити університет центром українського життя¹⁵, однак ці наміри не здійснилися. За відсутності Смаль-Стоцького в університеті, що було пов'язано з його депутатською діяльністю, до викладання допускався т.зв. спеціальний лектор. Посада не оплачувалася. На ній з 1907 р. перебував письменник Осип Маковей, а з 1909 р. ще й український етнолог Зенон Кузеля, котрий працював в університетській бібліотеці.

Смаль-Стоцький був членом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові та Українського наукового товариства у Києві, що було зафіксовано навіть у штатному розписі університету, з листопада 1910 р. очолював Українське історичне товариство у Чернівцях, 14 листопада 1918 р. був іменований академіком-фундатором Української академії наук у Києві¹⁶. Отже, своєю участю в українському академічному житті чернівецький професор еднав його різні регіональні сегменти. Впродовж свого життя він презентував національну тяглість українського наукового руху. Значний пласт інформації про політичну діяльність ученого, його керівництво фінансово-господарськими і культурними товариствами, про ознайомлення буковинців з творчістю Т. Шевченка, впровадження фонетичного українського письма в закладах освіти краю узагальнено визначним краснезнавцем, професором Чернівецького університету В. Ботушанським¹⁷.

Кафедри історичного профілю в Чернівецькому університеті утворено за традиційною схемою австрійських університетів. Спочатку на філософському факультеті діяли кафедри

історії Австрії та загальної (всесвітньої) історії. У лютому 1895 р. приват-доцентом кафедри загальної історії епохи Середньовіччя став В. Мількович (1857–1920), який 1893 р. брав участь у конкурсі на кафедру загальної історії зі спеціалізацією на історії Східної Європи у Львівському університеті, яку зайняв М. Грушевський.

Невдовзі серед професорів-істориків Чернівецького університету виникла думка відкрити кафедру історії Східної Європи з призначенням на неї професором В. Мільковича, кандидатуру якого, зважаючи на знання ним слов'янських мов та тематику його наукових публікацій, вважали цілком відповідною. Потреба у новій кафедрі обґрунтовувалася, поперше, територіально-географічним розташуванням університету й необхідністю задовольняти інтерес студентів православного віросповідання до історичного минулого краю. По-друге, методичною некоректністю вивчення слов'янської та візантійської історії й культури в межах однієї кафедри.

Шукаючи корпоративної підтримки цього проекту, факультет і особисто професор кафедри всесвітньої історії Зігмунд Герцберг-Френкель (1857–1913) та й сам В. Мількович розпочали листування з професором Віденського університету, майбутнім керівником семінару зі східноєвропейської історії К. Їречеком, який підтримав ідею відкриття кафедри історії Східної Європи в Чернівецькому університеті та кандидатуру В. Мільковича, з яким був особисто знайомий. Учений дав позитивну оцінку публікаціям чернівецького колеги. Свій відгук він завершив констатацією, що В. Мількович є здібним істориком.¹⁸

У 1898 р. В. Мількович без затримки отримав посаду екстраординарного професора кафедри історії Східної Європи. Проте міністерство освіти з невідомих причин затвердило несприятливі для нього умови нарахування платні. В. Мількович політизував ситуацію, вважаючи її наслідком інтриг професорів-німців та євреїв з наміром зашкодити кар'єрному просуванню кадрів слов'янського походження. Колеги історика відзначали, що він був «людиною з серйозними намірами», якій прикрі випадки й, можливо, деяка неясність власної волі» ставали на перешкоді кар'єрному зростанню.¹⁹ З огляду на сьогоденний академічний інтерес до проблеми викладання в західних університетах історії Східної Європи цікавою є пропозиція Мільковича, адресо-

вана К. Їречеку, видавати німецькою мовою журнал під назвою «Історія Східної Європи». Зразком, на його думку, міг бути міжнародний славистичний часопис «Archiv für slavische Philologie». К. Їречек висловив сумніви щодо реалістичності цього задуму і, посилаючись на зайнятість, відмовився від пропозиції. Таке видання було б цінним для інституціоналізації національних історіографічних шкіл слов'янських народів Австро-Угорщини та сприяло б зростанню ваги відповідних кафедр. Проект журналу східноєвропейської історії усе ж був реалізований. Восени 1910 р. зусиллями професорів кафедр історії Східної Європи університетів Німеччини, яким вдалося отримати субсидію від пруського міністерства культури, вийшов перший номер «Zeitschrift für osteuropäische Geschichte». У часописі друкувалися праці українських істориків М. Кордуби, М. Слабченка та деяких російських істориків²⁰.

З 1900 р. почалося просування В. Мільковича на посаду ординарного професора кафедри історії Східної Європи. З. Герцберг-Френкель знову просив К. Їречека конфіденційно висловитися про рівень нових публікацій В. Мільковича, щоб можна було порушити справу створення для нього ординаріату. Своє прохання З. Герцберг-Френкель мотивував тим, що йому бракує знання української мови, якою В. Мількович публікував частину праць, а професорові-славісту Ом. Калужняцькому – фахових знань, щоб оцінити професійні досягнення В. Мільковича. «Ми не хочемо ані надавати йому ординаріат, якщо він його не заслужує, ані змушувати його чекати на пропозицію бодай годину довше, якщо він його заслужує. Ми беззастережно керуємося об'єктивністю й справедливістю», – писав від імені факультету З. Герцберг-Френкель²¹. Однак через те, що після одержання екстраординаріату В. Мількович опублікував лише кілька статей у газетах, справа загальмувалася на кілька років.

У травні 1904 р. на підставі позитивного відгуку К. Їречека на коректурний відбиток праці В. Мільковича «Osteuropa», що вийшла у світ 1905 р. у збірнику «Weltgeschichte» професорська колегія філософського факультету одноголосно прийняла рішення про призначення В. Мільковича ординарним професором. У жовтні того ж року він був затверджений на цій посаді міністерством освіти. Посада ординарного професора давала формальні

підстави для відкриття наукового семінару. В. Мількович кілька разів звертався до міністерства з пропозицією відкрити семінар історії Східної Європи, проте воно не визнавало потреби в ньому, мотивуючи відмову браком коштів і тим, що на факультеті вже діяв загальний історичний семінар, керівник якого мав забезпечувати методологічну підготовку всіх студентів-істориків²².

Лекційний курс В. Мільковича складався з окремих розділів історії Галицько-Волинського князівства, Чехії, Польщі, Росії, південних слов'ян, історії Молдови та Румунії. Структуруючи програму предмета, він керувався звичним державним або територіальним, а не етнічним принципом. Як науковець В. Мількович не був прихильником концепції історичної самобутності України. «Автор стоїть на общерусском становищі, – зазначав С. Томашівський у рецензії на одну з найбільших праць В. Мільковича, – у нього одна Russland, одні Russen на світі, чи це князь Святослав, чи Николай II»²³. Мількович дотримувався москвофільських поглядів, так само як професори О. Калужняцький та Є. Козак, і з початком Першої світової війни перебрався до Росії.

Погляди В. Мільковича на українську історію, а можливо, ще і побоювання ймовірного зменшення обсягу предмета, який він викладав, не дозволили йому рішуче обстоювати ідею відкриття кафедри історії України, яку почали висувати українські студенти. Його позиція з цього питання була не те що неоднозначною, а не зовсім широю. У студентській аудиторії він підтримував ідею утворення окремої української кафедри і семінару, а під час прийняття рішень на факультетському рівні та в адміністрації краю висловлював сумніви щодо «дидактичного і наукового поділу предмету історії Східної Європи».

Коли філософський факультет прийняв рішення про відкриття орієнтовно з жовтня 1910 р. кафедри історії Південно-Східної Європи з особливою увагою до румунської історії, а кафедрі В. Мільковича визначив як кафедру історії Північно-Східної Європи, це викликало не лише незадоволення українських студентів, а й українських речників в адміністрації краю. Щоб заспокоїти студентів, адміністрація запропонувала переформулювати назву кафедри В. Мільковича, додавши: «з особливою увагою до української історії.» За згодою звернулися до В. Мільковича, однак він відмовився від внесення такого уточнення²⁴.

Отже, розгалуження вивчення історії Східної Європи пішло за рахунок впровадження окремого викладання румунської історії. Вивчення ж української історії формально залишалося у компетенції В. Мільковича, який відмовлявся від акцентування у назві його кафедри історії України. З кінця 1908 р., коли почалися пошуки кандидатури на виділене міністерством освіти місце екстраординарного професора, який мав читати румунську історію, В. Мількович протегував І. Гергелю, однак останній не мав підтримки К. Їречека, який вважав його недостатньо продуктивним науковцем, «який кожних 20 років пише одну наукову працю»²⁵. Зрештою ця посада дісталася І. Ністору.

Одночасно з організаційними заходами щодо відкриття кафедри румунської історії активізувався рух студентів-українців за створення кафедри історії України. 28 червня 1908 р. в університеті за участю майже ста студентів, а також професорів С.Смаль-Стоцького і В.Мільковича відбулося українське віче. З промовою виступив студент М.Павлусевич. Він відзначив, що існуюча кафедра історії Східної Європи, на відміну від однойменної кафедри у Львівському університеті, не задовольняє українських студентів, оскільки вона не подає систематичного викладу української історії. Віче адресувало колегиї філософського факультету петицію з вимогою заснування кафедри і окремого семінару з української історії з українською мовою викладання. Студенти наполягали, що в разі створення в університеті кафедри румунської історії, повинна бути утворена й кафедра історії України²⁶. З аналогічними вимогами у жовтні 1908 р. група студентів адресувала міністерству освіти меморандум. Особливо наголошувалася потреба запровадження навчання рідною мовою і створення семінару з історії України, «оскільки крім самої історії потрібно знати також методи її викладання»²⁷. Однак професорська колегиї філософського факультету була рішуче проти домагань студентів-українців, румунів та поляків щодо викладання історії цих народів національними мовами, вбачаючи обов'язок факультету «захистити в першу чергу інтереси німецьких студентів, аж на другому місці може він займатися побажаннями окремих осіб»²⁸. Вимоги студентів ненімецького походження сприймалися як наступ на університет «зовнішніх» сил. Сенат університету, професорська корпорація і крайовий пре-

зидент Буковини цілковито відкидали можливість відступу від німецької мови викладання. Діловодна документація викладачів укладалася німецькою мовою. Що ж стосується перспектив викладання української історії як окремої навчальної дисципліни (в офіційній лексичі міністерства освіти використовувався термін *ukrainische Geschichte*), то тут були різні думки в університеті та адміністрації краю. Принаймні, Крайове правління двічі – у травні 1909 та квітні 1910 р. пропонувало міністерству освіти розширену назву кафедри В. Мільковича, додавши вказівку на «особливу увагу до української історії». Однак сам професор продовжував твердити, що історію України, яка не мала власної держави, не можна виокремлювати з історії Росії й Польщі.

Беручи до уваги існуючий в австрійських університетах принцип єдності викладання і наукового дослідження, зрозумілим є плюралізм щодо акцентування того чи іншого регіону, народу, країни при викладанні професурою історії Східної Європи, що можна трактувати як свідчення існування академічних свобод у вищій школі. З іншого боку, політичний характер історії Східної Європи актуалізував постать професора названої кафедри як суспільно значиму фігуру. У позиції, яку невідступно зайняв В. Мількович, збігалися власні наукові і дидактичні міркування з московськими настроями.

Остаточне вирішення справи ректор передав на розгляд крайової управи. У відповідному документі йшлося про меморандуми українських та румунських студентів, наводився відсоток серед новоприйнятих студентів (румунських майже 20 %, українських – 14,5%), подавалася їх загальна кількість з означенням факультету й національності, які відвідували лекції В.Мільковича за два останні семестри (українців – 21, поляків і румунів по 7 осіб, німців – 78), і зрештою, робився висновок, що академічний сенат не в змозі прийняти остаточне рішення з такого складного питання²⁹. Міністерство освіти, одержавши від адміністрації краю таку інформацію, просило університет конкретніше визначитися зі своїм баченням як облаштування кафедр філософського факультету загалом, так і румунської історії зокрема. Водночас зауважувалося, що питання про утворення кафедри української історії «не має конкретики»³⁰, тобто є необґрунтованим.

Офіційне листування керівництва Чернівецького університету з місцевою адміністра-

цією та міністерством освіти з приводу заснування нових кафедр на базі предмета історії Східної Європи зайняло кілька років. Колишній студент Мільковича І. Ністор протягом цього часу пройшов шлях від викладача Чернівецького реального ліцею до приват-доцента Віденського університету (1911 р.) та екстраординарного професора Чернівецького університету (осінь 1912 р.). Побажання українських студентів не були задоволені. Окремої кафедри української історії, яка начебто існувала поряд з румунською, як це стверджує Т. Маурер³¹, не було створено. Очевидно, заважала не лише позиція Мільковича, а й брак кадрів відповідної наукової кваліфікації – про підготовку приват-доцента навіть не йшлося.

У Відні з обережністю поставилися до формулювання назви екстраординаріату І. Ністора й прибрали з неї вказівку на румунську історію, обмежившись номінацією нововведеного курсу як *історії Південно-Східної Європи*. Географічна термінологія маскувала добре відомий факт, що на Ністора покладалося викладання румунської історії загалом. Цей випадок та ігнорування міністерством ініціатив щодо «українського» наголосу в назві кафедри М. Грушевського прояснює як мотиви відмови В. Мільковича від аналогічних нововведень, так і обережну кафедральну політику Відня у сегменті історичного знання щодо Центрально-Східноєвропейського регіону загалом. Тому історія Східної Європи в австрійських університетах як навчальна дисципліна була фрагментована. Низка кафедр (Віденський університет – К. Їречек, Г. Уберсбергер), Празький – Я. Бідло), Львівський – М. Грушевський, Чернівецький – В. Мількович, І. Ністор) діяла під різними офіційними назвами, а викладання організовувалося шляхом вибору з низки предметних субполів дисципліни. Професура брала до уваги власні методологічні уподобання, земельно-етнічні, національні міркування, що надавало викладанню предмета східноєвропейської історії мозаїчності з випаданням певних «модулів» у цій мозаїці. У випадку Чернівецького університету цим модулем була історія України.

Стосовно ригористичного збереження суто німецькомовного статусу Чернівецького університету в умовах існуючого українсько-румунського суперництва та відносин конкурентного характеру у власне українському політичному та інтелектуальному середовищі краю – між галичанами і буковинцями – було

якщо не єдино правильною позицією, то паліативним запобіжником. Уряду йшлося про те, щоб не допустити загострення ситуації на національній основі, як це було у Львові. До речі, цим пояснюється відмова сенату Чернівецького університету задовольнити прохання львівських студентів-сецесійників зарахувати їх до Чернівецького університету на час сецесії. Своє рішення сенат не змінив і після гострої дискусії з цього питання у Буковинському ландтазі та виступів на користь сецесійників у Віденському парламенті авторитетного буковинського посла М. Василька. Очевидно, керівництво університету брало до уваги, що українські студенти у Львівському університеті деякі лекції слухали українською мовою, чого не було в Чернівецькому. З цих же міркувань чернівецька прокуратура конфіскувала брошуру «Хай живе український університет», видану в Львові. Німецькомовний статус університету надавав йому своєрідної «наднаціональності», яка формувала толерантну атмосферу міжнаціональних відносин³².

Осягнення цінності саме німецькомовного статусу Чернівецького університету з його багатонаціональним студентським контингентом змусило 1907 р. український галицький і буковинський політикум відмовитися від плану перетворення Чернівецького університету в український з одночасним поповненням його викладацького складу львівською професурою українського походження. Натомість, об'єднавши свої сили у Віденському парламенті навколо питання створення окремого українського університету у Львові, вони отримали цісарський рескрипт про його потенційне відкриття у 1916 р.

Чернівецький університет виявився останнім заснованим університетом у монархії. За відносно нетривалий час його існування як німецькомовного *він для багатьох видатних учених став своєрідним стартом у науковій кар'єрі, у його стінах навчалися студенти різного національного походження, на новому рівні формувався український гуманітарний дискурс*. Німецька мова слугувала важливим засобом соціального і культурного зростання й водночас сприяла національному самоусвідомленню етнічних груп Буковини, що у 10-тих рр. ХХ ст. виявлялося, зокрема, критикою в українській пресі жорсткої позиції щодо виключно німецькомовного статусу навчального закладу, недоречної на тлі демократичної мовної і національної політики держави. Чи

могли національні стремління етнічних груп краю в перспективі «зсунути» Чернівецький університет, задуманий як «наднаціональний», на шлях, пройдений Празьким університетом, поділеним на два національних? З відомих причин це питання залишається відкритим.

Підсумовуючи основні тези й сюжетні лінії дослідження, можна констатувати, що університет у Чернівцях постав – рівною мірою – завдяки надзвичайній наполегливості місцевої еліти й особливо талановитого політика К.Томашука, з одного боку, й другого, – як результат дій уряду, спрямованих на досягнення уявних і очікуваних цілей щодо зміцнення своїх позицій у краї. Побічним продуктом урядової політики виявилися вимоги українських (і румунських) студентів щодо задоволення їх національних інтересів. Базуючись на власних національних ідентичностях, німецькомовні етнічні групи краю домагалися ліквідації мовної нерівності, що спостерігалася в освіті.

Особливо варто наголосити на поважній ролі професури Віденського університету в підготовці кадрів для «українознавчого комплексу» навчальних дисциплін у Чернівецькому університеті, присвоєнні їм наукових ступенів, сприянні у працевлаштуванні і кар'єрному зростанні. Результативною була творча співпраця австро-німецької і української професури на ґрунті краєзнавчих, етнологічних, мовознавчих досліджень. Завдяки цим контактам український дискурс у краї набував академічних стандартів. При відчутній тенденції до взаємного відособлення національно-культурних сил на студентському рівні, професорська корпорація, за усієї її різноманітності за національним походженням, усе ще демонструвалася в одностайності, яка не в останню чергу базувалася на дотриманні норм академічної культури. На відміну від Львівського університету, у Чернівецькому не виявлено жодного кадрового конфлікту.

Специфічно національний український дискурс вийшов за межі змісту навчальних предметів і оформився як студентський рух за впровадження української мови у навчальний процес і виокремлення з курсу історії Східної Європи історії України як самостійної дисципліни.

Чернівецький університет суттєво розширив набір можливостей щодо задоволення запитів національно-культурного розвитку на

паритетній основі. Українці краю шляхом вищої освіти втягувалися в коло західних академічних, культурних і політичних цінностей. За австрійської доби Чернівецький університет стимулював структурування суспільно-політичних відносин, виступав чинником соціальної стратифікації, ресурсом суспільного поступу у його національно-культурному сегменті, інституцією відтворення політичної і культурної еліти краю.

¹ Tsyt. za: Pakholkiv S. Ukrainiska inteligentsiia u Habsburzkii Halychyni: osvichena verstva u emansypatsiia natsii / Z nim. perekhala Khr. Nykolyn. – Lviv: LA «Piramida», 2014. – С. 302.

² Maurer T. «Barometry» uly «maiaky» obshchestva? Yzbrannyye staty po sotsyalnoi ystoriy russkykh u nemetskykh unyversytetov. – М.: Polytycheskaia entsyklopedyia, 2015. – С. 270-276.

³ Chernivetskyi universytet. 1875–1995: Storinky istorii / Vidp. red. V.M.Botushanskyi. – Chernivtsi: Ruta, 1995. – С. 10.

⁴ Shtilfrid B. Bukovyntsi u avstriiskomu reikhsrati. – Chernivtsi: Ruta, 2005. – С.19; Botushanskyi V. Kostiantyn Tomashchuk – pershyi rektor Chernivetskoho universytetu// Na perekhrestiax svitovoi nauky. Materialy III Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii «Vikno v yevropeisku nauku», prysviachenoї 140-richchiu vid dnia narodzhennia Raimunda Fridrikha Kaindlia. Chernivtsi, 20–21 travnia 2006 r. – Chernivtsi: Prut, 2006. – С. 13.

⁵ Barvinskyi O. Spomyny z moho zhyttia. Chast persha ta druha. – К.: Smoloskyp, 2004. – С. 248.

⁶ Zmist termina kafedra potrebuie kontekstualnoho utochnennia. Za nimetskoїu tradytsiieiu KhIKh–persh. pol. KhKh st. pid kafedroi rozumietsia ne kolehialna struktura, a vykliuchno personalna posada ordynarnoho (shtatnoho) profesora, yakyi provodyv naukovy doslidzhennia u pevnii haluzi nauky y viv osnovnyi lektsiinyi kurs z tiiei chy inshoi dystsypliny. Faktychno kafedra ototozhniuvalasia z osoboїu ordynarnoho profesora. Ekstraordynarni (pozashtatni) profesory vely, yak pravlylo, kursy, yaki detalizovaly osnovnu navchalnu dystsyplinu. Do katehoriї pozashtatnykh vykladachiv fakultetu nalezhaly pryvat-dotsenty, status yakykh buv perekhidnym, ta lektory.

⁷ Botushanskyi V. Chernivetskomu universytetu – 130: Pohliad kriz viky // Bukovyna. – 2005. – 28 veresnia.

⁸ Filozofsko-teolohichni fakultet: istoriia ta suchasnist (1875–1940, 1993–2013 rr.): Kol. monohrafiia / hol. red. Balukh V.O. – Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2013. – С. 8.

⁹ Bukovyna. – 1905. – 6 (19) liutoho.

¹⁰ Hrushevskyi M. Lysty z-nad Poltvy // Tvory: U 50 t. – T.1: Seriia «Suspilno-politychni tvory (1894–1907)». – L.: Svit, 2002. – С.187.

¹¹ Filozofsko-teolohichni fakultet... С. 9.

¹² Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoї oblasti (dali – DACHO). – F. 3.– Op. 2.– Spr. 15071.– Ark. 141, 142– zv.

¹³ Deutschsprachige Quellen zur Geschichte des Bildungswesens der Bukowina um 1900// Retrospektiven in Sachen Bildung.R.5.(Historico-paedagogica Europaea).– 1994.– N3– Klagenfurt. – С. 12.

¹⁴ Die K.-K. Franz-Josephs Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes Festschrift / Hrg.

vom Akademischen Senat. – Czernowitz: Bukowinaer Vereinsdruckerei, 1900. – S. 106.

¹⁵ Franko I. Zibr. tvoriv u 50 t. – T. 50. – K.: Naukova dumka, 1986. – S. 149-151.

¹⁶ Det. dyv.: Zaitseva Z. Orhanizatsiino-instytutsionalni aspekty naukovo-pedahohichnoi diialnosti S.Smal-Stotskoho u 1883 – 1918 rr. // Pytannia istorii Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats. – Chernivtsi: Tekhnodruk, 2009. – T.12. – S. 150-157.

¹⁷ Botushanskyi V.M. Stepan Smal-Stotskyi – vydatnyi diiach Bukovyny (Shtrykhy do portreta). – Chernivtsi: Ruta, 2010. – S. 12-58.

¹⁸ Leitsch W., Stoy M. Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien. 1907–1948.– Wien; Köln; Graz: Böhlau, 1983.– S. 56.

¹⁹ Idem.

²⁰ Barvinska P.I. Mizh naukoiu i politykoiu. Interpretatsii Skhidnoi Yevropy v akademichnomu seredovyschi nimetskomovnoho prostoru u kintsi KhIKh – pochatku KhKhI stolittia: monohrafiia. – Odesa: ONU, 2012. – S. 34.

²¹ Leitsch W., Stoy M. – Op. cit. – S. 55.

²² DАChO. – F. 3.– Op. 2.– Spr. 21466.– Ark. 97, 97-zv.

²³ Tomashivskyi S. Prof. Dr. Wladimir Milkowicz. Osteuropa / Weltgeschichte herausgeben von Hans F.Helmolt.– Leipzig und Wien, 1905.– 596 S. // Zapysky NTSh. – Lviv, 1907.– T. 80. – S. 201.

²⁴ Chernivetskyi universytet: 1875–1995.... – S. 57.

²⁵ Leitsch W, Stoy M. Op. cit. – S. 58.

²⁶ Bukovyna. – 1908. – 1 (14)lypnia.

²⁷ Filozofsko-teolohichni fakultet: istoriia ta suchasnist ... – S. 13

²⁸ Tam samo. – S. 14.

²⁹ DАChO. – F. 3.– Op. 2.– Spr. 21466.– Ark. 31.

³⁰ DАChO. – F. 3.– Op. 2.– Spr. 21466.– Ark. 33, 33-zv.

³¹ Maurer T. «Barometry» yly «maiaky» obshchestva? S. 313.

³² Det. dyv.: Botushanskyi V.M. Chernivetskyi universytet yak oseredok formuvannia yevropeiskoi kultury mizhnatsionalnykh vidnosyn // Pytannia istorii Ukrainy: Zbirnyk nauk. statei. – Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2007. – T. 10.– S. 184-190.

УДК 94(477.83/86):327(470+571)

© Сергій Олійник
(Кам'янець-Подільський)

ФОРМУВАННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ РОСІЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ ІДЕЇ «ЗАКОНОМІРНОСТІ» ПРИЄДНАННЯ ГАЛИЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ І ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Розглядаються ідеологічні засади політики Російської імперії щодо Галичини напередодні і під час Першої світової війни. На основі аналізу джерел і літератури простежується процес формування та впровадження ідеї «закономірності» приєднання Російською імперією Галичини.

Ключові слова: Галичина, ідеологія, Перша світова війна, Російська імперія.

С. Олійник
(Каме́нець-Подольський)

ФОРМИРОВАНИЕ И ВНЕДРЕНИЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИЕЙ ИДЕИ «ЗАКОНОМЕРНОСТИ» ПРИСОЕДИНЕНИЯ ГАЛИЧИНЫ НАКАНУНЕ И ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Рассматриваются идеологические основы политики Российской империи накануне и во время Первой мировой войны. На основании анализа источников и литературы просматривается формирование и внедрение идеи «закономерности» присоединения Российской империей Галичины.

Ключевые слова: Галичина, идеология, Первая мировая война, Российская империя.

S. Oliynyk
(Kamianets-Podilskyi)

FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE RUSSIAN EMPIRE POLICY IN TERMS OF GALICIA'S ANNEXATION UPON THE OUTBREAK AND DURING THE WORLD WAR I

The Russian emperors steadily followed the policy of invading the former Kievan Rus' lands around Moscow, and therefore they always kept in sight Galicia, and in Russian society they were setting the beliefs of legitimacy of the idea of Galicia's annexation to the Russian Empire. Besides, the Russian authorities tried to create a positive image of Russia for the Galicians, and supported the Russophiles and the Muscophiles.

«The Galician-Russian charity association», founded in 1902, became an important subject of the «correct» solution of the Galician question. It familiarized the Russian society with the situation and needs of Galicia by reading reports, distribution of leaflets, brochures, etc. Publications of Russian authors, both in separate editions, and in periodicals, had to open the Galicia to the Russians, to convince them not only in the spiritual unity. The support for the Russian authorities was provided by the Galician Muscophiles, who tried to prove the unity of Galicia and Russia in their publications.

The onset of World War I intensified an ideological activity of the Russian Empire regarding the Galicia. An important role played manifestos, appeals and statements of Nicholas II, statesmen and politicians, who appeared in the beginning of the war, and there were appeals to the unity of historical past, and hope that Galicia would raise the Russian flag.

An active participation in the Russian company of ideological propaganda belonged to the Galician Muscophiles, both those who were in Russia, and those who remained within Austria-Hungary.

«The Carpathian-Russian liberation committee», founded in the 29th of July 1914, in the Russian territory, members of which were the Galicians, in its first